

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ |
ДІАЛОГ |

| **ПОРОЗУМІННЯ**
| 1994, 2024

КОМЮНІКЕ ПОРОЗУМІННЯ

Коли в січні 1991 року «Карта», як новий історичний часопис, оголосила, що присвятить свої сторінки свідкам минулого, почали надходити дедалі більш численні листи: займіться нами, людьми з Волині (1943/44)! Через понад рік у «Карті» № 8 ми зробили перший крок – у тексті під назвою *Karczowani («Вирвані»)* були яскраві свідчення тих, хто пережив масові злочини. Але листи закликали й далі: мало! Редактори тоді дійшли висновку, що обмежитися свідченнями зсередини варварських подій означатиме, зрештою, лише розпалювання, посилення чи породження ворожнечі та унеможливить рефлексію. У результаті через два роки з'явилася *Перше польсько-українське Комюніке* - спільне з українцями.

Конференція в Подкові-Лесьній «Поляки й українці 1918–1948. Важкі питання» в червні 1994 року, незважаючи на багато напружених моментів під час неї, була закрита текстом, підписаним усіма представниками з обох сторін. Коли ми оголосили це Комюніке в «Карті» № 13, ми не могли передбачити, що протягом наступних тридцяти років не відбудеться жодних заходів для завершення цього першого акту. До 80-річчя Волинських злочинів ми самі вирішили зробити повторну таку спробу. Ми почали готувати *II Польсько-українське Комюніке* ще до липня 2023 р., але його завершенню та оприлюдненню перешкодила політика польської держави. У 2024 році вдалося повернутися до перерваних контактів із підписантами з обох сторін: польської та української, і узгодити новий, спільний текст, цього разу без фіксації розбіжностей.

Три десятиліття, що минули між двома *Комюніке*, можна вважати здебільшого згаяним часом, адже й досі, навіть на ключових політичних сценах, можна почути націоналістичні гасла, які фактично руйнують будь-який діалог. Можливо, їх виголошують друзі Росії, але той факт, що їх, як «польських патріотів», не переслідують, заражає суспільне життя та унеможлиблює закриття історичних рахунків.

Те, що через вісім десятиліть після Волинських злочинів ми не можемо закрити ці рахунки, є ганьбою для наших сучасників. На жодному етапі політика сучасної Польщі не наближала обидві сторони до примирення; короткострокові інтереси завжди виявлялися важливішими за довгострокову спільну перспективу. Аргументом для зміни ставлення є короткочасна польська реакція на українські Майдани, а головним чином на повномасштабний наступ Росії на Україну. Суспільство допомагало сусідам у загрозі, не згадуючи про історію, яка могла б загальмувати таку рефлексію. Однак для кращого майбутнього необхідно остаточно підсумувати минулу катастрофу.

Від більшовицької революції 1917 року, яка тяжіла над нашою частиною Європи протягом семи десятиліть, до сьогоднішньої постбільшовицької агресії Кремля обидва народи пройшли довгу дорогу – кожна своїм шляхом і у стосунках один з одним. Ми починали вороже – з конкуренції за землю і націоналістичного панування на ній. Сьогодні ми в ролі союзних суспільств, дедалі більш братніх, стоїмо на одному боці: свободи, демократії та миру. Війна, яка триває в Україні, здається, змінює взаємне ставлення – ми краще розуміємо спільність долі, загроз і можливостей. Однак багатообіцяючі перспективи не послаблюють трагізму давнього минулого. Тоді потекли такі ріки крові, які наступні покоління не зможуть повністю осушити. Однак віру в те, що ця кров «навіки розділила наші народи», ми уже спростували.

Цього разу зв'язок між двома суспільствами зміцнюється імперською агресією – на відміну від минулого, коли ми були одне проти одного в тіні такої агресії. У цьому контексті стає можливим неупереджено звернутися до минулої польсько-української кривавої боротьби. II Польсько-український комунікат підписаний не двома окремими національними групами, а дослідниками з обох сторін, яких ми перераховуємо за алфавітом. Це стало можливим, оскільки польська сторона вже нічим не відрізняється від української. Тепер можна почути спільний голос.

Збігнєв Глюза

І ПОЛЬСЬКО- УКРАЇНСЬКЕ КОМЮНІКЕ

«Поляки та українці 1918–1948. Важкі питання» – під такою назвою 7-9 червня цього року відбулася зустріч польських та українських істориків у Подкові-Лесьній. Метою зустрічі був обмін інформацією, поглядами та оцінками щодо польсько-українських відносин, спроба визначити поточний стан знань обох сторін та налагодити постійну співпрацю. Кожна сторона представила свою точку зору.

Обидві сторони визнають, що в історичній термінології недоречно використовувати терміни «русини», «руський» тощо, коли йдеться про українську націю у ХХ столітті, оскільки вони вводять в оману та, у багатьох випадках, наводять на асоціації чи навіть ототожнення з Росією. Обидві сторони постулюють використання таких форм: «Україна», «український» тощо.

1.

Історики з обох сторін однаково оцінюють період розбудови державності обох народів у 1918–1919 роках. Тодішня війна між нашими народами, при неможливості домовитися, тобто врегулювати кордони мирним шляхом, зазвичай велася згідно з нормами міжнародного права. Загальні втрати оцінюються приблизно в 25 тисяч осіб.

Ми визнаємо, що політика Юзефа Пілсудського була спрямована на визнання незалежності України. Союз з Україною, підписаний у 1920 році, був формою антибільшовицького блоку, а також результатом інтересів обох народів, які боролися за свою незалежність. Союз не був

результатом бажання підкорити Україну. Виснаження Польщі війною з Росією унеможливило продовження української політики. Союз Пiлсудського i Петлюри був припинений Ризьким миром.

2.

Польська сторона вказує на дії влади II Речі Посполитої, які уможливлювали розвиток української громади та її мирному співіснуванню з польським суспільством. Значна частина української меншини виявила лояльність до польської держави та повагу до закону.

Обидві сторони вважають, що польська влада не забезпечила повною мірою права української меншини, які випливають із підписаних міжнародних зобов'язань.

Українська сторона вважає важливою рисою політики польської влади щодо українців позбавлення їх багатьох основних громадянських прав й використання щодо них не лише законних, а й незаконних методів (пацифікації тощо) з метою асиміляції. Підкреслюється націоналістичний характер тогочасної польської політики, що призвело до польсько-українського протистояння у 1930 р. у південно-східних воєводствах Польщі. Попри готовність значної частини українців виконувати свої громадянські обов'язки перед польською державою, українське суспільство в цілому ніколи не визнавало легальності польської влади на цих теренах, вважаючи її нав'язаною.

Неприйнятним для української сторони є термін «Східна Малопольща» та визначення етнічно українських теренів (Східна Галичина, Волинь, Львівщина, Луцьк) «польськими землями», також і на період їх належності до Польської держави.

На думку польської сторони, міжвоєнні польсько-українські відносини дестабілізували Організація Українських Націоналістів і Комуністична партія Західної України. Терористичні дії ОУН спричинили жорсткі репресії з боку польської влади.

Обидві сторони визнають відмінність в політиці II Речі Посполитої на Волині – під час правління воєводи Генрика Юзевського та пізніше (1938-39 рр.), коли вплив правого табору вилився у більш жорсткий політичний курс щодо української більшості в цих областях.

3.

Польська сторона стверджує, що польська політика в 1939–1944 роках щодо українських справ була зумовлена: членством Польщі в антинімецькій коаліції; захистом територіального статус-кво перед війною (на основі

чинного міжнародного права); негативним ставленням до формувань, що співпрацюють з німцями; необхідністю пристосування до політики антигітлерівської коаліції, яка виступала проти спроб польсько-української угоди як дії проти учасника цієї коаліції – Радянського Союзу; українськими спробами відновити власну державу. Ці фактори сформували площину польсько-українських конфліктів.

Українська сторона вважає, що польська громадська думка недостатньо поінформована про величезний внесок українського народу у боротьбу з Третім Рейхом. Виявлено диспропорцію між ставленням поляків до випадків українського колабораціонізму з німцями (що підкреслюється) та польського колабораціонізму (що оминається).

Польська сторона наголошує, що організованого польського колабораціонізму не було.

4.

Найбільше суперечок викликав кривавий конфлікт між двома народами в 1941–1944 роках.

Обидві сторони погоджуються з національно-визвольним характером Української Повстанської Армії. Проте польська сторона негативно оцінює політику та методи УПА проти польського населення.

Причини конфлікту українська сторона вбачає насамперед у довоєнній націоналістичній політиці Польщі щодо українців, яка вплинула на розвиток націоналістичних настроїв в українському суспільстві. В особливо жорсткому перебігу конфлікту українська сторона звинувачує вкрай націоналістичні кола обох народів.

Польська сторона вважає, що українське націоналістичне підпілля розпочало діяльність, спрямовану на деполонізацію районів Західної України, зокрема: шляхом акцій знищення польського населення.

Українська сторона вважає, що Армія Крайова була рішуче налаштована відновити приналежність Західної України до польської держави та контроль над цими територіями. Це викликало негативну реакцію українського суспільства.

Польська сторона подає приблизну кількість поляків, убитих на Волині у 1939–44 роках від рук українських націоналістів – 50 тисяч. людей. Наразі задокументовано 34 647 випадків вбивств та поіменно ідентифіковано 12 491 жертву.

Стан досліджень наразі не дозволяє визначити точну кількість жертв з обох сторін.

Українська сторона наголошує, що перші терористичні дії були спрямовані проти поляків, які працюють в німецькій адміністрації. Зазначається, що не всі випадки вбивств мали політичні чи національні причини.

Ескалації злочинів сприяла деморалізація суспільства внаслідок ідеології та практики обох тоталітарних режимів.

Учасники зустрічі вважають недоцільним приписувати особливу жорстокість щодо до усіх конфлікту.

Українська сторона стверджує про відсутність доказів того, що командування УПА прийняло рішення про знищення польського населення, а польська сторона вважає, що, незважаючи на відсутність документів, факти свідчать про спланованість усієї операції.

Польська сторона підкреслює, що витоки та масштаби злочинів українських націоналістів проти польського населення ще не знайшли належного місця в історіографії України. Громадська думка в Польщі очікує, що ця історіографія включатиме факти виняткових звірств, скоєних проти поляків того часу.

Польська сторона визнає факти знищення мирного населення злочинном геноциду. Відповідальність за його планування та організацію він покладає на керівництво націоналістичної ОУН самостійників-державників. Водночас польська сторона зазначає, що у «волинських різнях» брала участь значна частина української громади того краю та наголошує на необхідності пояснення цього феномену. Польські історики також наголошують на необхідності спільного визначення географії та хронології «волинських злочинів» та балансу втрат обох народів.

5.

Польська сторона вважає, що основним методом боротьби польської влади проти УПА, яка діяла в післявоєнній південно-східній Польщі, було переселення українського населення.

Застосування колективної відповідальності проти всього українського населення, часто не пов'язаного з діяльністю ОУН-УПА, було порушенням прав людини; це означало розрив родинних зв'язків, історичних і культурних традицій.

Всього було депортовано: до СРСР – бл. 480 тис. осіб, до північно-західної Польщі – 140 тис. людей. Втрати українців (1944–49) становили приблизно 5,5 тис. убитими. Втрати поляків: близько 2200 убитих.

Військові дії польських формувань, спрямовані в основному на забезпечення витіснення, у деяких випадках призводили до жорстоких паціфікацій. Окремі загони польського підпілля проводили каральні акції проти мирного українського населення.

Водночас вважаємо, що не слід ототожнювати українсько-польський конфлікт 1941-1945 років на Східних Кресах з подіями 1945-1947 років на території нинішньої Польщі.

Українська сторона вважає, що операція «Вісла» на практиці була частковою реалізацією планів переселення, які розглядалися під час війни деякими польськими колами, в тому числі пов'язаними з польським урядом в екзилі. Польська сторона не поділяє таку позицію.

Обидві сторони вважають, що в період після 1945 року ані польська держава, ані українська сторона не мали шансів вести цілком суверенну політику.

Учасники зустрічі констатують, що польсько-український конфлікт, який забрав таку велику кількість жертв, є найтрагічнішою сторінкою в історії наших народів. Звертаємося до українців і поляків не перекладати відповідальність за злочини окремих осіб і груп на цілі наші народи. Польські та українські історики погоджуються, що настав час об'єктивно дослідити причини та перебіг конфлікту, кількість жертв з обох сторін, а також написати історію українсько-польських відносин.

Зустріч «Поляки та українці 1918–1948» організували Форум Центрально-Східної Європи при участі Фондації Баторія та Центру KARTA з Варшави. Цією зустріччю завершився перший етап міжнародної програми «Спільне місце – Східна Європа», яку проводять Центр KARTA та Товариство «Меморіал» у Польщі, Росії та Україні.

Обидві сторони заявляють про участь у програмі в наступних проектах:

- створення польсько-українських груп, які займаються найважчими моментами спільного минулого ХХ століття;
- постійний обмін історичною документацією, інформацією, документами, картами, іконографією тощо;
- опрацювання – на основі подальших досліджень – наступних версій польсько-українського документу, що конкретизує спільний опис стосунків між нашими народами у ХХ ст.

Подкова-Лесьна, 9 червня 1994 року

Українська сторона:

д-р Володимир Баран (Волинський університет)
д-р Юрій Данилюк (Інститут історії України НАН України)
проф. Ярослав Ісаєвич (Інститут українознавства НАН України)
д-р Віктор Коваль (Інститут історії України НАН України)
д-р Вадим Ковалюк (Фонд «Відродження»)
д-р Микола Кучерепа (Волинський університет)
проф. Іван Кичий (Волинський університет)
д-р Микола Литвин (Інститут історії України НАН України)
д-р Володимир Репринцев (Інститут історії України НАН України)
д-р Олександр Рубльов (Інститут історії України НАН України)
проф. Михайло Швагуляк (Інститут історії України НАН України)

Польська сторона:

д-р Анджей Хмелярж (Військовий Історичний Інститут)
проф. Владислав Філар (Всесвітня асоціація солдатів Армії Крайової)
д-р Анджей Фрішке (Інститут політичних досліджень Польської академії наук)
Марек Ясяк (Військовий Історичний Інститут)
д-р Міхал Клімецький (Військовий Історичний Інститут)
д-р Пйотр Міцнер (Центр КАРТА)
Ґжеґож Мотика (Інститут історії Армії Крайової)
Уршула Олех (Військовий Історичний Інститут)
Владислав Семашко (Всесвітня асоціація солдатів Армії Крайової)
д-р Ришард Тожецький
Рафал Внук (Інститут історії Армії Крайової)

II ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ КОМЮНІКЕ

Ми, історики з Польщі та України, прийняли запрошення Центру KARTA виступити зі спільною заявою щодо сутності та наслідків найжорстокішого конфлікту між поляками та українцями у ХХ столітті, що припав на сорокові роки. Це продовження *Першого польсько-українського Комюніке*, який було опубліковано в часописі «Karta» № 13 у червні 1994 р. Тоді одинадцять польських та одинадцять українських дослідників підписали спільний текст, який не був подібним чином доповнений протягом наступних тридцяти років.

Щодо оцінки польсько-українського конфлікту 1940-х років, який забрав багато життів, учасники зустрічі 1994 року погодилися, що це найтрагічніша сторінка в історії обох народів. Водночас стосовно т. зв. антипольської акції — кодова назва в документах ОУН-Б і УПА для опису нападів на польське населення Волині та Східної Галичини (1943–1945), польська сторона вважала, що «українське націоналістичне підпілля розпочало діяльність, спрямовану на деполонізацію районів Західної України, в т.ч. шляхом акцій знищення польського населення». Українська сторона заявила, що «немає доказів того, що командування УПА прийняло рішення про знищення польського населення», а польська, своєю чергою, дійшла висновку що «незважаючи на відсутність документів, факти доводять, що вся операція була спланованою».

У коментарі до публікації *Першого комюніке* редакція зазначила: «Створити комплексний експертний висновок виявилось нереальним – наявні знання ще не дають для цього підстав. Однак саме по собі визнання

спільного завдання, як і розбіжностей, вже стає певною формою порозуміння. Ми відчуваємо, що перший етап спільної роботи позаду. Ми сприймаємо це як відправну точку. Найважливіше, щоб вистачило доброї волі з обох сторін. Ми хотіли б, щоб одного разу Комюніке набуло форми експертного висновку; щоб досі невідомі, незадокументовані події з нашого минулого були досліджені та описані; щоб ми могли написати: це було так».

Ми представляємо *Друге Комюніке*, в якому після тридцяти років безперервних досліджень і отриманих в результаті знань, зокрема, з багатьох раніше недоступних документів, що зберігаються в архівах польських та українських спецслужб, а також із наявного упродовж цього часу діалогу різної інтенсивності між істориками, який часто супроводжувався гострими суперечками – сьогодні ми, здається, можемо одностайно сказати, що у інтерпретації встановлених фактів обидві сторони наблизились одна до одної. Тому ми погоджуємося з таким чином сформульованим висновком.

Війна Росії проти України, змінила стосунки між нашими суспільствами та ставить перед дослідниками нашого спільного минулого ключове завдання: закрити історичні рахунки взаємних кривд, які кремлівська пропаганда та прихильні до неї групи намагаються розпалювати між нами, особливо нині, під час війни. Взаємоповагу, яку нині проявляють один до одного поляки та українці, ми вважаємо підставою для порозуміння в справах минулого. Однак, цю взаємоповагу сьогодні випробовують на міцність деструктивні дії Москви, спрямовані на розпалювання непропрацьованих поляками та українцями травм недавнього важкого минулого. Разом ми можемо засудити найбільші злочини, скоєні в найтрагічніші періоди сучасної історії. Ми закликаємо обидва суспільства прийняти відповідальну і відкриту позицію щодо давньої взаємної ворожнечі.

1.

Події 1917–1923 років, зокрема революція 1917 року, закінчення Першої світової війни та крах існуючого геополітичного порядку, призвели до зіткнення незалежницьких прагнень поляків та державотворчих прагнень українців. Суть польсько-українського конфлікту стосувалася спору про землю; боротьби за панування над територією, яку різною мірою заселяли обидва народи. Це був також релігійний і соціальний

антагонізм. Основою майбутніх зіткнень стало питання кордонів, які вважалися несправедливими спочатку поляками, після Берестейського миру (1918), згодом українцями після Ризького миру (1921). Тому було лише питанням часу, коли два народи знову зіткнуться один з одним у боротьбі за території, які поляки й українці вважали своїми.

Першу колективну ворожу рефлексію щодо українців з польського боку викликав Брест-Литовський договір у лютому 1918 р., згідно з яким за рішенням Центральних держав Холмщина та південна частина Підляшшя, території з кількісною перевагою католицького населення (що ідентифікується як польське) над православним (що ідентифікується як українське), мали перейти до новоствореної Української Народної Республіки (УНР). Поляки відреагували на цю домовленість повним розривом зв'язків із Центральними державами й, загалом, повним переходом на бік Антанти. Проголошення самовільно визначених кордонів, передусім оголошення в 1918 році утворення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) призвело до початку війни за Львів і Східну Галичину, де конфлікт між поляками та українцями визрівав ще задовго до Першої світової війни. Крім того, відбувалися бої за Волинь з армією УНР. Польсько-українська війна 1918–1919 рр. принесла полякам військову перемогу, з якою українці не змирилися. Якоюсь мірою, вона відривала українців від боротьби з більшовиками, в певному сенсі сприяючи поразці перших і перемозі других.

Польсько-український союз проти більшовицької Росії, укладений у квітні 1920 р., з'явився із федеративних концепцій Юзефа Пілсудського, які, однак, не мали підтримки в Сеймі, де домінували націоналістичні настрої. Попри те, що вояки УНР брали участь у Київському поході та воювали на боці Польщі під час подальшого більшовицького контрнаступу, який було затримано лише під Варшавою, її представники не брали участь у мирних переговорах з більшовиками. Делегація УНР не була допущена до роботи над Ризьким договором, підписаним у березні 1921 р.; польська сторона в основному визнавала радянську владу над Україною, за винятком західної частини Волині та Східної Галичини. В 1920 році Петлюра зрікся цих земель в обмін на союз і спільну боротьбу проти більшовиків за Наддніпрянську Україну. Однак, поділ українських земель між більшовицькою Росією та відродженою Річчю Посполитою в 1921 році перекреслив державотворчі прагнення українців. Незважаючи на початковий тиск великих держав на Польщу з вимогою визнати автономію Східної Галичини та обіцянку її запровадити, польська сторона врешті не дотримала цієї обіцянки. Своєю чергою, українські національні діячі

відкидали автономію до рішення Конференції послів, сподіваючись на повну незалежність. Затвердження в березні 1923 р. Конференцією послів східного кордону II Речі Посполитої позбавило галицьких українців навіть обіцяної автономії.

2.

Період з 1923 до 1939 р., коли геополітична ситуація практично не давала Україні шансів на незалежність, не став часом польсько-українського союзу. Значна частина національно свідомих українців ставилася до інститутів польської держави на теренах, які вони вважали етнографічно українськими землями, як до прояву окупації. Представники українських політичних еліт декларували свою лояльність, вони ніколи не відмовлялися від своїх незалежницьких прагнень. Загалом українське населення, незважаючи на гарантоване Березневою конституцією 1921 р. право на рівне ставлення з громадянами польської національності, фактично весь міжвоєнний період відчувало себе громадянами другого сорту. Після травня 1926 р. Польща, йдучи до авторитарної системи, виявила свою репресивну сутність не лише щодо української меншини, а й щодо опозиційних до влади співвітчизників. Непослідовна й хибна національна політика наступних урядів II Речі Посполитої коливалася між державною (Пілсудський) і національною (націонал-демократи) асиміляцією українців. Частина польських еліт була готова підтримати національні прагнення українців, але поза кордонами II Речі Посполитої. З цим пов'язувалися прометеївські плани поділу СРСР на багато національних держав. Зрештою, у другій половині 1930-х років переміг націоналістичний підхід до українського питання в Польщі. Він впливав із програми створення «бастіонів польськості» на теренах, населених етнічно та політично активним українським елементом за зменшення активів православної церкви (так звана, колонізаційно-відновна акція). Безплідна політика влади II Речі Посполитої щодо національних меншин особливо яскраво була помітна у випадку українців. Вони були найбільшою національною меншістю в міжвоєнній Польщі. Влада II Речі Посполитої трактувала більшість українців як спільноту без усталеної національної ідентичності, і тому значною мірою придатну до колонізації, незважаючи на значні відмінності, що залежали від історичного досвіду українців та території проживання до 1914 р. (Східна Галичина – територія колишньої Австро-Угорської імперії, Волинь і Люблінщина – Російської). Цим польські політичні еліти відмовляли українському національному руху в праві на суб'єктність. У взаємовідносинах почав домінувати аргумент сили. Українські націонал-радикали з Української військової організації (УВО), а згодом з Організації українських націоналістів (ОУН) почали застосовувати індивідуальний

політичний терор, спрямований як на представників державної влади, так і на прибічників польсько-українського порозуміння, а також проти українців, звинувачених у «колабораціонізмі». Також вони почали проводити акти диверсій та саботажу. Це, своєю чергою, посилювало жорстоку реакцію польської влади та дискримінаційну політику щодо українців, що лише розпалювало спіраль взаємної ворожнечі. Проте, більша частина українського суспільства була проти застосування терору в боротьбі за незалежність.

Пацифікації, здійснені в українських містах Східної Галичини в 1930 р. із застосуванням принципу колективної відповідальності, як реакція на акти тероризму ОУН; репресії проти українських діячів, ув'язнення членів ОУН – разом з комуністами, націоналістами, соціалістами, членами селянських партій, громадянами II Речі Посполитої інших, ніж українська, національностей – без вироку в таборі Береза-Картуська; польські військові (Волинь) та цивільні (Східна Галичина) поселення на теренах, де в більшості проживало українське населення; зрештою, жорстока національна політика з кінця 1930-х рр. (включно з руйнуванням православних храмів і випадками примусового покатоличення вірних православної церкви на Волині і Люблінщині в 1938 р.) – все це сприяло посиленню ворожості українців до Польської держави напередодні вибуху Другої світової війни.

Спроби врегулювання польсько-українських стосунків на Волині у 1928–1938 рр. (так званий Волинський експеримент Генрика Юзевського) та у Східній Галичині у 1935–1938 рр. (так звана нормалізаційна політика) закінчилися невдачею. За таких обставин з обох боків посилювалися крайні націоналістичні сили. Радикалізувалися й суспільні настрої. Навіть перед обличчям зростаючої загрози з боку нацистського та сталінського тоталітаризмів у 1930-х роках не відбулося ефективної переорієнтації політики II Речі Посполитої, яка б привернула до польської держави українську меншину, що там проживала. Шанс на українську незалежність інтегральні націоналісти вбачали у тактичному союзі з Німеччиною, який давав сподівання на знесення «старого порядку» в Європі та – як вони вважали – мав допомогти їм перемогти головних ворогів їхньої національної справи – СРСР та II Річ Посполиту.

3.

Після нападу Третього Рейху та СРСР на Польщу у вересні 1939 року та поділу країни між агресорами, відносини між поляками та українцями різко погіршилися. Незважаючи на загалом неприязні щодо Польщі настрої серед українців, під час польської кампанії 1939 р. понад 100 тис.

солдатів української національності воювали в лавах Війська Польського та виконали свій солдатський обов'язок. Водночас через посилення ворожого ставлення збоку українських націоналістів і комуністів із початком війни, серед польського суспільства та членів незалежницького підпілля зміцнилося переконання в українській зраді, численних диверсіях та саботажах, а також у прислужуванні ворогам поляків – німцям і радянському режиму.

Події пізнішого періоду війни та окупації лише зміцнювали серед поляків переконання, що українці є небезпечним внутрішнім ворогом. Зближенню двох ворогуючих народів заважала позиція польської влади в екзилі та лідерів підпілля всередині країни, які декларували обов'язкове повернення польської державності на її довоєнні східні землі після закінчення війни. Так само як і плани обох фракцій ОУН (Андрія Мельника та Степана Бандери), створених на зламі 1939/1940 рр., будувати українську державність в межах, що вважаються етнографічними, у тому числі й на окупованих південно-східних територіях II Речі Посполитої. Українські націоналісти, як і інші українські самостійницькі політичні середовища не допускали можливості відновлення польської держави в кордонах до 1939 року, адже це суперечило визнаній ОУН ідеї *соборності*, об'єднання усіх етнографічних українських земель в кордонах незалежної держави.

До початку німецько-радянської війни в червні 1941 року український націоналістичний рух покладав надії на здобуття незалежної держави у співпраці з Німеччиною проти СРСР. Поляки також вітали початок німецько-радянської війни, припускаючи, що в результаті два найбільші вороги знекровлять один одного. Плани українських націоналістів щодо незалежної держави були зруйновані влітку 1941 року, коли німці розкрили свої справжні наміри щодо українських земель. Вони мали намір піддати їх жорсткій окупаційній політиці, яка включала, серед іншого, максимальне економічне освоєння завойованих територій і виморення голодом місцевого населення.

До поразки під Сталінградом взимку 1942/1943 рр., поляки, і українці припускали можливість повторення сценарію кінця Першої світової війни: одночасна поразка Німеччини та СРСР та загроза нового польсько-українського збройного конфлікту за спірні території Східної Галичини та Волині. Тому ОУН-Б, випереджаючи фактичний стан речей, вирішила на зламі 1942/1943 рр. створити військові частини і підняти на Волині всенародне повстання проти всіх ворогів – головним чином поляків та радянських партизанів, меншою мірою - німців. Останніх українське націоналістичне підпілля трактувало як таких, що відступають і лише тимчасово окупувають

територію майбутньої незалежної української держави. Своєю чергою, поляки, які проживали на територіях з більшістю українського населення – на Волині та Східній Галичині – були, на думку ОУН-Б, найслабшим ворогом, а тому їх найлегше перемогти першими.

4.

Ворожнеча між українцями та поляками на всій охопленій конфліктом території (Волинь, Східна Галичина, Люблінщина) посилювалася протягом усього періоду німецької окупації. Взимку 1942/1943 рр. провід ОУН-Б вирішив розпочати так звану антипольську акцію на Волині. Тут вона мала особливо кривавий характер. На Волині планувалося вбити частину польського населення, щоб змусити решту поляків тікати. Слід підкреслити, що були українці, які відмовлялися брати участь у злочинах, ризикуючи власним життям та життям своїх рідних, допомагаючи переслідуваним бандерівським підпіллям польським сусідам. Деякі з них заплатили найвищу ціну за свою людяність.

Апогей терору проти польського населення Волині припав на липень-серпень 1943 року. Тоді відбулися широкомасштабні організовані напади загонів бандерівської УПА за участю частини місцевих українських селян на польські села, які були стерті з лиця землі, а більшість їхніх мешканців було вбито. Від початку української акції на Волині місцеві поляки намагалися організувати місцеву самооборону. До захисту польського населення долучилися й структури Армії Крайової. На теренах де не було Армії Крайової, польське населення Волині вбачало захисників від нападів УПА в радянських партизанах. Стимулом для антипольського терору з боку УПА були також випадки співпраці поляків з німцями, що відбувалися з тією ж мотивацією.

З другої половини 1943 р. так звана антипольська акція ОУН-Б і УПА починає поступово охоплювати терени Східної Галичини та південно-східну Люблінщину. Там вона досягла апогею навесні 1944 р. На відміну від Волині, де на практиці масово вбивали поляків без огляду на стать чи вік, у Східній Галичині та південно-східній Люблінщині українське підпілля планувало вбити переважно чоловіків, а решту польського населення виселити за Буг і Сян, тобто з земель, які вважалися невід'ємною частиною майбутньої української держави. У випадку опору, однак, не виключали вбивств цілих родин, в тому числі жінок і дітей, і до цього на практиці також доходило.

У відповідь на ці злочини польське підпілля розпочало терор проти українського населення, опираючись на принцип колективної відповідальності.

Особливо кривавим і нещадним характером були антиукраїнські атаки частин Армії Крайової та селянських батальйонів під Грубешівом у березні 1944 року. Вони відомі в документах польського підпілля як Грубешівська революція. Завдяки потужності польського підпілля території південно-східної Люблінщини єдині під час німецької окупації навесні 1944 року стали театром військових дій, які можна було б назвати польсько-українською партизанською війною. Такого характеру, натомість, не мало протистояння поляків і українців на Волині та в Східній Галичині у 1943–1944 роках, де збройні бої партизанських загонів УПА та АК становили лише невелику частину розгорнутих дій українського підпілля, спрямованих переважно проти польського населення.

У багатьох місцях атаки на польське населення набули форми масових злочинів, які вчинялися нещадно, незалежно від віку та статі жертв. Загальні оцінки жертв до сьогодні все ще є неповними і підлягають уточненню. Вважається, що так звана антипольська акція ОУН-Б і УПА від зими 1942/1943 р. до весни 1945 р. призвела до загибелі близько 80-100 тис. поляків, з них на Волині 40-60 тис., від 20 до понад 30 тис. тис. у Східній Галичині і до 2 тис. на Люблінщині. Досі вдалося визначати імена менше ніж половини жертв. Внаслідок антиукраїнських дій польського підпілля до весни 1945 року загинуло не менше ніж близько десятка тисяч українців, з них 2-3 тис. на Волині, 1-2 тис. у Східній Галичині, а більшість – 6 тис. – на землях нинішньої Польщі, з них до 4 тис. на Люблінщині і 2 тис. на Жешувщині. Українські партизани під загрозою смерті змусили тікати майже 400 тис. поляків, у тому числі понад 100 тис. з Волині, понад 230 тис. із Східної Галичини та не менше 20 тис. із Люблінщини. Також майже 20 тисяч українців Люблінщини покинули свої домівки через страх перед польським підпіллям.

Фактором взаємовідносин, який був джерелом так званих антипольських акцій ОУН-Б і УПА, вочевидь була національна політика німців і советів на окупованих південно-східних територіях II Речі Посполитої: радянські депортації 1940-1941 рр., винищення єврейського населення, починаючи з літа 1941 р., інструментальне використання польсько-українського антагонізму обома окупантами. Вони знищили існуючу систему цінностей жорстокістю часів війни – аморальністю, нормалізацією смерті та неповагою до людського життя.

Жахливі події на Волині та в Східній Галичині 1943–1945 рр., під час яких відбулися масові злочини проти польського населення, а у відповідь на них – нищення українського населення за принципом колективної

відповідальності, стали величезною трагедією у польсько-українських відносинах. Численні села повністю зникли з мапи, десятки тисяч жертв були безіменно поховані в братських могилах. Лише одиниці були поховані згідно з традиціями.

5.

Після того, як у другій половині 1944 року Червона армія зайняла Волинь, Східну Галичину, Люблінщину і Жешувщину та встановила там комуністичну владу, обидві сторони конфлікту почали втрачати свою політичну та військову суб'єктність. Вороже ставлення советів і польських комуністів до незалежницьких прагнень Польщі та України, боротьба радянського і польського війська та апарату репресій з польським і українським антикомуністичним підпіллям, що супроводжувалася жорстокою пацифікацією сіл, які вважалися соціальною та матеріальною базою підпілля, позбавили польсько-українське протистояння всякого сенсу. Та все ж, останні так звані антипольські акції ОУН-Б та УПА були зафіксовані на зламі 1944/1945 рр. у Східній Галичині, а в травні 1945 р. — на Люблінщині. У першій половині 1945 р., головним чином на Жешувщині та меншою мірою на Люблінщині, відбулися також серйозніші акції проти українського населення з боку польського антикомуністичного підпілля різних напрямів (від послідовників Армії Крайової, через народне до націоналістичного). Найчастіше вони здійснювалися як помста за злочини проти поляків у забузькій місцевості та з метою примусу українських селян виїхати за Буг.

Навесні 1945 р., перед обличчям спільної загрози, та під тиском обох громад, втомлених від братовбивчої боротьби, нещодавні вороги – послідовники Армії Крайової та бандерівці – вирішили укласти перемир'я біля Любача на Жешувщині та східній Люблінщині. Воно тривало до 1947 р. і навіть призвело до співпраці на розвідувальному, пропагандистському та військовому рівнях, у тому числі до вражаючого збройного наступу польських і українських партизанів на місто Грубешів у травні 1946 р. У морі безмежних страждань, спричинених довготерміновим міжетнічним конфліктом, це був світліший момент.

Нав'язаний радянсько-польський кордон на річці Буг трактувався комуністами з обох боків як лінія поділу між українцями та поляками. Близько 500 000 польських громадян української національності (в тому числі тих, що походили з лемківської етнічної групи), які проживали на західній стороні річки, на прохання та за значної підтримки радянської влади були переселені до УРСР у 1944–1946 роках, повністю залежною від Москви, владою Польської Народної Республіки. З літа 1945 року

це відбувалося примусово, за допомогою Війська Польського. Решту, близько 140 тис., польська комуністична влада, при погодженні з владою СРСР та УРСР, примусово переселили під час операції «Вісла» (навесні-влітку 1947 р.) на північні і західні землі повоєнної Польщі. Жертв операції «Вісла» було розпорощено (до половини п'ятдесятих років без можливості повернутися до рідних місць, а в подальшому поверненню перешкоджала влада ПНР) й поселено в оточенні польського населення, включно з переміщеними особами з Волині та Східної Галичини, з метою примусової національної асиміляції. Кінцевою метою цих заходів було перетворення післявоєнної Польщі на національно однорідну державу. Водночас до 1947 року майже 800 тис. поляків були вивезені з території СРСР до Польщі.

Після 1947 року українці та лемки, які проживали на польських землях, були піддані особливому нагляду з боку комуністичної держави і, як група, підозрювана в «українському націоналізмі», розглядалися як громадяни другого сорту.

Аж до падіння комунізму в Польщі (1989 р.) та Україні (1991 р.) в офіційному дискурсі питання польсько-українських відносин під час війни та в перші повоєнні роки підлягали ідеологічному трактуванню. Зараз, знову зіткнувшись зі спільною загрозою з боку імперських та націоналістичних тенденцій Росії, поляки та українці довели, що, незважаючи на невирішені та часто неопрацьовані травми їхнього важкого спільного минулого, вони здатні та хочуть допомагати один одному. Разом ми також повинні закрити рахунки взаємних кривд.

Ми, підписанти *Другого комюніке*, вважаємо за необхідне для обох суспільств прийняти парадигму «всі жертви — наші» щодо спільного минулого, що відтепер унеможливить своєрідне «протистояння жертв», тобто ділення їх на «своїх» та «чужих», численні маніпуляції та торгування їх кількістю. Шанування всіх жертв польсько-українського конфлікту 1940-х років і гідне вшанування їхньої пам'яті видається не лише моральним обов'язком, але передусім доказом зрілості сучасних і демократичних європейських суспільств. Ми вважаємо, що спільна увага, зосереджена на жертвах минулої взаємної ворожнечі, має означати:

– ексгумацію безіменних братських могил, з метою створення цвинтарів/некрополів; згода України на ексгумації не повинна сприйматися як взяття на себе відповідальності всього народу за злочини ОУН-Б і УПА,

а як вияв християнської культури та поваги до всіх померлих незалежно від їхньої національності, віросповідання та політичних поглядів;

- поповнення поіменних даних у базах жертв взаємного конфлікту з урахуванням давніх місцевостей, з яких вони походили;
- розміщення при дорогах інформаційних таблиць з історичними назвами місцевостей, які були стерті з простору та з мап внаслідок їх повної пацифікації;
- рішуче засудження та ефективну протидію актам вандалізму проти пам'яток другої сторони, у тому числі могил на кладовищах інших релігій, а також російської дезінформації у сфері історичної пам'яті про важке польсько-українське минуле; поляки та українці не повинні підпадати під вплив (політику) третіх сторін, а повинні самостійно та рефлексивно оцінювати взаємні конфліктні ситуації, перевіряти історичні упередження та разом думати про майбутнє наступних поколінь;
- відновлення первісної форми пам'ятних знаків за згодою обидвох сторін, та остаточне вирішення питань щодо проведення пам'ятних заходів по обидва боки кордону;
- повернення до формули предметного діалогу з найскладніших для обох народів питань, що стосуються подій 1939–1947 років, в рамках експертного форуму істориків, що має бути заснований владою Польщі та України (Міністерством науки чи Академією наук, за винятком суб'єктів /Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу та Український інститут національної пам'яті/, які після 2017 року стали сторонами конфлікту щодо інтерпретації подій);
- перевірку та доповнення документації 1917–2023 років, яка була підготовлена Центром KARTA в контексті 80-х роковин цих злочинів під назвою «Волинь 1943 – апогей».

22 листопада 2024 року

проф. Ян Яцек Бруський (Краків)
проф. Рафал Внук (Люблін/Гданськ)
проф. Ігор Гирич (Київ)
проф. Ярослав Грицак (Львів)
проф. Гжеґож Грицюк (Вроцлав)
д-р Маріуш Зайончковський (Варшава)
проф. Олександр Зайцев (Львів)
проф. Леонід Зашкільняк (Львів)

проф. Ігор Ільюшин (Київ)
проф. Збігнєв Карпус (Торунь)
проф. Міхал Клімецький (Торунь)
проф. Станіслав Кульчицький (Київ)
проф. Микола Кучерепа (Луцьк)
проф. Олександр Лисенко (Київ)
проф. Гжегож Мазур (Краків)
д-р габ. Даміан Марковський (Варшава)
проф. Владзімеж Менджецький (Варшава)
проф. Гжегож Мотика (Варшава)
проф. Ян Пісулінський (Ряшів)
проф. Андрій Портнов (Франкфурт-на-Одері)
проф. Станіслав Степень (Перемишль)
проф. Томаш Стрієк (Варшава)
проф. Володимир Трофимович (Острог)
проф. Юрій Шаповал (Київ)

ПОСЛАННЯ

Здається, обидва наші народи дозрівають до парадигми «спільних жертв». Незважаючи на все ще ефективне націоналістичне розпалювання болю минулого, можна сприймати всіх жертв цього минулого як на своїх, завдяки чому жодна сторона не звинувачуватиме іншу. Якщо нам спільно вдасться зрозуміти процес історичної ненависті, то більше не буде потреби нині вибачатися чи чекати на вибачення.

Якщо взаємини між поляками та українцями, які насамперед є результатом взаємоповаги щодо нинішньої позиції обох суспільств, дають змогу закрити вікові рахунки, це треба нарешті зробити. Оскільки протягом ста років домінувало націоналістичне польське панування, а протягом вісімдесяти – націоналістична українська відповідь, то нове братерство має будуватися свідомо без участі націоналізму. Це водночас звернення до політичних сцен по обидва боки спільного кордону.

Місце обох країн – у демократичній європейській федерації, в якій немає згоди на авторитарну диктатуру і яка спільними силами захищається від зовнішніх диктатур. Разом ми хочемо запровадити реальність, вільну від східного деспотизму в нашій частині Європи – у країнах, які поважають закон, встановлений принципами демократії та прав людини. Коли разом з Україною, після її повної перебудови від залишків старої системи та знищень війни, ми зможемо стояти в повній історичній правді – обидві країни матимуть змогу створити модель мирної спільноти для Східної Європи.

KARTA

Найважливіші публікації Центру „КАРТА”, що стосуються історії польсько-українських стосунків:

Серія „Польща-Україна: важкі питання”:

- T. 1–2, *Materiały II międzynarodowego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918–47”*, Warszawa, 22–24 maja 1997, red. Romuald Niedzielko, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Związek Ukraińców w Polsce, Warszawa 1998.
- T. 3, *Materiały III międzynarodowego seminarium (dalej nazwa jw.)*, Łuck, 20–22 maja 1998, red. Romuald Niedzielko, ŚZŻAK, ZUwP, Warszawa 1998.
- T. 4, *Materiały IV międzynarodowego seminarium*, Warszawa, 8–10 października 1998, red. Romuald Niedzielko, ŚZŻAK, ZUwP, Warszawa 1999.
- T. 5, *Materiały V międzynarodowego seminarium*, Łuck 27–27 kwietnia 1999, red. Romuald Niedzielko, ŚZŻAK, ZUwP, Warszawa 1999.
- T. 6, *Materiały VI międzynarodowego seminarium*, Warszawa, 3–5 listopada 1999, red. Romuald Niedzielko, ŚZŻAK, ZUwP, Warszawa 2000.
- T. 7, *Materiały VII międzynarodowego seminarium*, Łuck 24–26 maja 2000, red. Romuald Niedzielko, ŚZŻAK, ZUwP, Warszawa 2000.
- T. 8, *Materiały VIII międzynarodowego seminarium*, Warszawa, 6–8 listopada 2000, red. Romuald Niedzielko, ŚZŻAK, ZUwP, Warszawa 2001.
- T. 9, *Materiały IX i X międzynarodowego seminarium*, Warszawa, 6–10 listopada 2001, red. Romuald Niedzielko, ŚZŻAK, Warszawa 2002.
- T. 10, *Materiały XI międzynarodowego seminarium*, Warszawa, 26–28 kwietnia 2005, red. Romuald Niedzielko, ŚZŻAK, Warszawa 2006.

Polska–Ukraina: trudna odpowiedź. Dokumentacja spotkań historyków (1994–2001). Kronika wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej (1939–1945), red. Romuald Niedzielko, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2003.

Ogień Majdanu. Dziennik rewolucji 21 listopada 2013 – 22 lutego 2014 (jęz. pol.) / *Вогонь Майдану. Денник революції 21.11.2013 – 22.02.2014* (jęz. ukr.), oprac. Maciej Kowalczyk, Anna Richter, Warszawa 2015.

Polska–Ukraina. Ciężar przeszłości. Dwa narody w XX wieku na łamach „Karty” (jęz. pol.) / *Польща–Україна. Тягар минулого. Дві нації в 20-му столітті у «Карті»* (jęz. ukr.), red. Hanna Antos, Anna Richter, Warszawa 2019.

Wołyń 1943 – apogeum. Relacje polsko-ukraińskie 1917–2023: wiedza, rozbieżności, porozumienie (jęz. pol.), praca zbiorowa / *Волинь 1943 – апогей. Польсько-українські відносини 1917–2023: знання, суперечності, порозуміння* (jęz. ukr.), Warszawa 2024.

Зміст

Комюніке Порозуміння Збігнєв Глюза	1
I польсько-українське Комюніке	3
II польсько-українське Комюніке	9
Послання	21

Copyright © by Фундація Центру КАРТА, 2024

концепція Збігнев Глюза

співкоординатор, переклад українською мовою Олександр Шевченко

співкоординатор, науковий редактор Маріуш Зайончковський

редакційне опрацювання команда Фундації Центру КАРТА

графічний проєкт обкладинки Ізабела Котапська

верстка Tandem Studio

ПУБЛІКАЦІЯ ПРОФІНАНСОВАНА:

Центр Діалогу ім. Юліуша Мерошевського

друк DUX Sp. z o.o.

Перше видання

Варшава 2024

Фундація Центру КАРТА
Вул. Narbutta 29, 02-536 Варшава
Тел. (48) 22 848-07-12
ok@karta.org.pl
www.karta.org.pl, www.ksiegarnia.karta.org.pl

Щодня ми боремося за те, щоб мати можливість реалізувати нашу місію. Система грантів не дозволяє зберегти її послідовно. Нам потрібна Ваша допомога. Якщо цінності КАРТИ Вам важливі, ПІДТРИМАЙТЕ нас пожертвою або станьте патроном!

<https://wspieram.karta.org.pl>

<https://patronite.pl/karta>

Bank BNP Paribas S.A.

PL 90 2030 0045 1110 0000 0415 5420 (PLN)

Як громадська організація, ми маємо право отримувати 1,5% прибуткового податку на статутні цілі.

Підпишіться на наш вісник: karta.org.pl/newsletter

Слідкуйте за нами на Фейсбукці: www.facebook.com/OsrodekKARTA

Польсько-українські відносини [...] рясніють похмурими сторінками, часто кривавими. Особливо, коли йдеться про період останньої війни. Це речі маловідомі, суперечливі та емоційно забарвлені [...]. Проте, якщо ми справді серйозно ставимося до «нормалізації» польсько-українських відносин, яка сьогодні, як ніколи, є історичною необхідністю для обох народів, настав час розглянути ці питання з усією неупередженістю. Потрібно нарешті покласти край атмосфері, яка отруює Східну Європу.

ЄЖИ ҐЕДРОЙЦЬ У «КУЛЬТУРИ» № 9/1965